

ЕНЕРГОІНФОРМАЦІЙНА ПАРАДИГМА: КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

«Наші уявлення про фізичну реальність ніколи не можуть бути остаточними. Ми завжди повинні бути готові змінити ці уявлення»

А. Ейнштейн

Розглянуто позиції культури в системі «природа — людина — суспільство», які є ланками енергоінформаційної парадигми в цілому, а культура подана як принцип додатковості, що, за певних умов, може забезпечити виживання людського суспільства.

Ключові слова: культура, людина, культурологія, позиція, енергоінформація.

Рассмотрены позиции культуры в системе «природа — человек — общество», которые являются звеньями энергоинформационной парадигмы в целом, а культура представлена как принцип дополнительности, который, при определенных условиях, может обеспечить выживание человеческого общества.

Ключевые слова: культура, человек, культурология, позиция, энергоинформация.

In this work the author considers the positions of culture in the «nature — human — society» system, that appear the chains of the energy and information paradigm in its whole, and the culture is presented as a principle of supplement, that in some conditions may provide the human society survival.

Key words: culture, human, culturology, position, energy and information.

Навряд чи будь-яку людину на Землі не цікавлять історія людства, з'ясування тих факторів, які визначають його існування й розвиток. Необхідно сказати, що не тільки століття назад, але й понині єдиної думки про історію становлення й розвиток культури людства не існує. Дивуватися цьому не варто, тому що людське суспільство ще зберігає чимало таємниць, які не пізнані й не пояснені людським розумом. Одна з них – енергоінформаційні й функціональні основи фундаментальної культури як системоутворюючого й керуючого фактора проблеми взаємозв'язку системи «природа — людина — суспільство». У філософії та теорії культури ця проблема є недостатньо розробленою, хоча такі спроби здійснюються фрагментарно й не мають загальної підстави, що ускладнює її розуміння її прямого зв'язку із проблемою виживання людства. На думку автора, означена проблема в невідній формі була порушена в західноєвропейських концепціях «ігрової»

культури Й. Хейзинга, Х. Ортега-І-Гассет та ін., а потім розвинена в моделі Метаігри Ст. Лема. Актуальність розглянутої теми зумовлена тим, що семантика ігрових моделей культури не була розкрита, а саме через неї, під час ширших узагальнень, можливий вихід на існуючу проблему виживання людства й адекватних йому соціально-культурних інститутів, відносин і процесів.

Мета статті — розглянути енергоінформаційні й функціональні основи фундаментальної культури як системоутворюючого й керуючого фактора проблеми взаємозв'язку системи «природа — людина — суспільство», що дозволяє виявити фундаментальну системоутворюючу роль культури в пізнанні людства.

Практична реалізація шансу виживання (самозбереження) здебільше визначається загальнолюдською культурою як поведінкова функція антропосферного розвитку. Засоби культури дозволяють використовуючи, наприклад, міждисциплінарні знання соціодинаміки культури маніпулювати масовою свідомістю, що, на думку автора, є негативним явищем. Культура, маючи потужні засоби впливу на свідомість людей, може й повинна зробити свій позитивний внесок у вирішення проблеми виживання людини й людства. Погляд на культуру як фактор виживання можна узагальнити у таких позиціях:

Консервативна позиція. Зміст цього підходу полягає в переважному утриманні від розвитку техносфери, стримуванні демографічних процесів, відмові від благ цивілізації, аскетизму під гаслом: «Назад до природи!». Але еволюція незворотна, тому така позиція є безперспективною.

Філософсько-антропологічна позиція. Розвиваючись в антропології, філософії гуманізму й теорії культури, історично відносно тривалий час у рамках загальних формальних установок філософії західного наукового раціоналізму, соціології та соціальної філософії марксизму, ця позиція містить науково-світоглядну ньютонно-картезіанську парадигму, в основу якої покладений принцип «розчленовуй і вивчай» і його аналог у політиці «розділяй і пануй». Цей принцип розвинув у культурі бінарну опозицію (діаду) протиставлення (дихотомії): гуманістична традиція — аскетизм християнства, ідея наукового методу — ідея здорового глузду, культура — натура (природа), гуманістичне й романтичне поняття культури, класичні й некласичні уявлення про культуру, дифузійнізм — функціоналізм, гуманітарні й природничі науки та ін. Пізніше наукова думка стає автономнішою сферою й усе рішучіше впливає на розвиток загальної культури. Відповідно до цієї тенденції виникають і нові види протиріч, наприклад, між гуманітарною й природничонауковою культурними традиціями (Ч. Сноу).

У культурі отримали відображення ідеї сталого основного положення соціології та соціальної філософії про лінійний (прогресивний) розвиток людства по розбіжній спіралі [1]. У рамках цієї позиції все більше поширення в західних екологічних дослідженнях і культурі одержують ідеї так званої коеволюції, тобто змушеної, як вважають, розумної організації існування біосфери й людського суспільства.

Спосіб бінарної опозиції став домінуючим, повсюдним: добре — погано, тепло — холодно, уперед — назад, ліворуч — праворуч та ін. У творах: «Батьки й діти», «Війна й мир», «Злочин і покарання». У філософії: суб'єкт — об'єкт, необхідність — випадковість, матеріалізм — ідеалізм, аналіз — синтез. За цією схемою відбувався й поділ наук на природничі й гуманітарні, на фундаментальні й прикладні. Звідси й проблема двох культур, про яку писали Ч. Сноу, Е. Фейнберг та ін.

Унаслідок цього створюється враження: світ улаштований так, що бінарність — поняття не тільки гносеологічне, але й онтологічне. Однак проходження цього шляху розщеплення веде до диференціації (звідси й сотні окремих визначень «культури»), виникає бажання збирати, поєднувати, синтезувати. Але бінарна схема для цього є прийнятною. Потрібні інші структури, тому що ідеологія антагонізму є безперспективною. Представниками цього напрямку є: Д. Віко, С. Пуфендорф, І. Гердер, В. Гумбольдт, З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Кассіерер, Е. Тайлор, К. Юнг, Дж. Фрезер, Ф. Ратцель, Б. Малиновський, А. Кребер, К. Гірца, Л. Уайт, школа «Анналов», М. Фуко й ін.

Особливо слід відзначити американського вченого Л. А. Уайта, заслугою якого є створення окремої спеціалізованої науки з назвою культурологія.

Позиція філософії російського космізму. Представниками цього напрямку є: В. Ф. Одоевський, Н. Ф. Федоров, В. С. Соловйов, Н. А. Умов, С. Н. Булгаков, П. А. Флоренський, М. А. Бердяєв, К. Е. Ціолковський, А. Л. Чижевський, В. І. Вернадський. В. І. Вернадський — найяскравіший представник цього напрямку й творець учення про ноосферу. Уважно вивчаючи праці Вернадського про перехід біосфери в ноосферу, можна з'ясувати, що таке найважливіше явище суспільства, як культура, він оцінював, поряд з науковою думкою, як явище планетарне [3].

У цьому ракурсі В. П. Казначеев [6] розглядає російський космізм як шлях до виживання, як його втілення на противагу антропоцентричній диктатурі («золотий мільярд»). Російський космізм — це узагальнене, синтетичне поняття соціально-етнічної, культурно-природничої (наукової) свідомості російської нації, її геополітичної унікальності. Феномен російського космізму є соціально-історичною, культурно-економічною екологічною

основою побудови й удосконалення державності, його достатнього протистояння тенденціям західництва (їх економічного технократизму) і демографічного тиску східних цивілізацій. Таким чином, до проблеми взаємозв'язку «природа — людина — суспільство» входять культурний і етнічний аспекти.

Праця В. І. Каширіна [7] нівелює некоректність основного положення соціології та соціальної філософії про лінійний (прогресивний) розвиток людства, вводить у соціально-філософський опис проблеми взаємозв'язку «природа — людина — суспільство» культуру як аргумент самосвідомості, декларує триалектику як метод пізнання законів функціонування й розвитку цілісностей, а також відповідні триалектиці моделі. Виявлені протиріччя вищевказаних позицій, можливо, полягають не в тому, що одна з них «є більше правою, ніж інша», а в тому, що дослідники, аналізуючи один об'єкт — культуру, вивчають його різні функції, вважаючи їх тотожними або рівнозначними.

На думку Р. В. Коренева, «ноосфера» — поняття гносеологічне. У ракурсі гносеології ноосфери акцентувати увагу слід не стільки на свідомості (розвивати яку необхідно), а на культурі, що є аргументом свідомості (самосвідомості) й пізнається в рамках пізнання самої культури, того внеску, який вона може зробити у вирішення проблеми виживання людства. Реалізація такого внеску визначається рівнем розвитку культурології як способу й засобу пізнання культури, її фундаментальності, що, у свою чергу, потребує розробки енергоінформаційних і функціональних основ фундаментальної культурології як засобів пізнання культури, самосвідомості й досягнення глобальної мети виживання людства.

Як свідчить наведене вище, вивчення енергоінформаційних і функціональних основ культури — це не тільки самодостатня теоретична й світоглядна значимість, але і є важливим, актуальним для сучасної культурології, дозволяючи виявити фундаментальну системоутворюючу роль культури в пізнанні й вирішенні проблеми виживання людства.

В. М. Розін [9], досліджуючи культурологію як наукову дисципліну й предмет, пише: «Культурологія, на наш погляд, — дисципліна гуманітарна, звідси різні парадокси: немає однієї культурології, теорій культур стільки, скільки великих культурологів, кожний оригінальний культурологічний напрям задає свій підхід і предмет». Водночас Розін не виключає розгляду культурології не тільки як гуманітарної, але й природничо-наукової дисципліни.

У цьому й полягає основний парадокс культурології, тому що її засновник Л. А. Уайт [13] створив еволюційну культурологію на основі висунутого ним у 1943 р. «закона енергії й еволюції»

культури». Цей закон ґрунтується на визнанні того, що трьома загальними складовими всіх культурних феноменів є: технологія, соціальна організація й філософія, з яких технологія первинна й визначає зміст і форму двох інших компонентів. Це, згідно з Уайтом, зводить пояснення культурного розвитку до деяких термінів, які використовували фізики для пояснення природи, а саме: до матерії й енергії. Культура перетворюється в «складну термодинамічну, механічну систему», функціонування якої «визначається кількістю освоєної енергії й тим способом, за допомогою якого вона працює».

Висновки Уайта, на думку автора, полягали в такому:

1. Енергія опосередковано впливає на розвиток культури, забезпечуючи свободу.

2. Енергія в чистому вигляді розвиває в основному матеріальну сферу культури.

3. Він не взяв до уваги другу складову — інформацію, яка розвиває матеріальну й духовну сфери культури.

4. Він не зважає на триєдину структуру запропонованої ним же тріади «культурних феноменів».

Проте концепція Уайта пояснювала розвиток світової культури, але при цьому зовсім неможливо було зрозуміти, що відбулося з окремими конкретними народами. Після другої спроби пояснення цих «нестиковок» у 1949 р. Уайт був змушений погодитися із твердженням Стюарда про те, що формули еволюціоністів не можуть застосовуватися до історії культури племен і не призначені для цього.

У зв'язку з неспроможністю культурного європоцентризму гуманітарії «підхопили» культурологію й до наявних дилем додали нові. Відповідно до Розіна, існують такі дилеми: європейська культура або різні самоцінні культури; природничо-науковий або гуманітарний підхід; культура як підхід вивчення або цілісний об'єкт; фундаментальна або прикладна культурологія. Безлічі дилем відповідають безліч визначень «культура» і безліч концепцій (парадигм) культурології.

На основі цих висловлень і наведених фактів можна дійти висновку, що сучасна культурологія як наукова дисципліна поки ще не має єдиної онтологічної підстави для теорій культур, що охоплює всі аспекти матеріального й духовного буття людини і її оточень, а також пов'язує світову (загальнолюдську) культуру й національні культури з їхнім різноманіттям.

Але саме у зв'язку з необхідністю такої підстави й виникла культурологія як наука про культуру. Із цього приводу В. М. Межуєв [8] пише: «Крах культурного європоцентризму, тобто способу судити про культурність різних і несхожих один з одним народів

по їхній відповідності лише одному — європейському — зразку, і є причиною виникнення науки про культуру — культурології, що ставить своїм завданням вироблення знання про чужі культури (чужі стосовно суб'єкта пізнання, що їх досліджує)».

Відсутність фундаментальних світоглядних підстав культурології ускладнює визначення предмета її ведення й породжує безліч проблем і альтернатив культурології. Таку ситуацію в сучасній культурології з позицій системології можна охарактеризувати поняттям «безліч»: має місце набір відособлених, самостійних елементів (теорій культури), об'єднаних загальною підставою: належністю до культури. «Безліч» геометрично завжди одноплосинна і її елементи рівноправні один стосовно одного. Головна ознака «безлічі» — відсутність ієрархії.

Альтернативою «безлічі» є «система». Безліч перетвориться в систему у зв'язку з нестійкістю стану першого через виникнення центра кристалізації — центру, що генерує, навколо якого починають групуватися елементи безлічі, поступово перетворені за законом композиції; або центр, що генерує, формує, створює елементи системи за своїм «образом й подобою». Під час формування системи однорідність зв'язків між елементами безлічі порушується через пріоритетність напрямку до центра, що генерує, і від нього виникає ієрархічність (по всіх осях координат). Тип руху (тобто «зв'язку») перетвориться із прямолінійного в криволінійний, спіралеподібний, тобто виникає вихор у зв'язку з неоднорідністю зв'язків, «зрушення» в русі.

Система — це вихор, який не можна описати нічим, крім системою [2]. Аналогічного висновку дійшов і У. Р. Ешбі [11]. Саме він довів теорему про те, що систему можна описати тільки системою вищого ієрархічного рівня й нічим іншим. Такою системою, що описує систему фундаментальної культурології, є триєдині системи.

А. Я. Флієр [12], використовуючи метод класифікації, почав створювати культурологію як систему, виділяючи три основні галузі: фундаментальна культурологія, антропологія й прикладна культурологія. Але в контексті цих галузей культурології він наводить визначення фундаментальної культурології: «сфера, де злиті філософія й теорія культури, що досліджують найзагальніші закономірності історичного й соціального буття культури, а головне — формують її епістемологію — систему принципів, методологій і методів пізнання, систематизації й аналізу досліджуваного матеріалу», за своїм змістом ця галузь культурології радше належить до теоретичної, ніж фундаментальної культурології.

Крім того, «фундаментальні закони — це закони-умови, а фундаментальні знання є такими, якщо вони — фундаментальні

умови буття людини, її життя. При цьому фундаменталізація в класичному змісті «не відміняється», а у відповідному контексті входить до некласичної фундаменталізації. Із зазначеним принципом пов'язаний інший: «знання структурується у Свідомості». У рамках загальнобуттєвої Свідомості повинне бути усвідомлене завдання виживання людства» [5].

Розбіжності стосовно культурології як наукової дисципліни, на думку автора, викликані і тим, що немає єдиного визначення самого концепту «культура». Кількість визначень культури сягає декількох сотень. За твердженням П. С. Гуревича [4]: «В епоху середньовіччя слово «культ» використовувалося частіше, ніж «культура». Воно виражало здатність людини розкрити власний творчий потенціал у любові до Бога». Таким чином, призначення й споконвічне визначення концепту «культура»: «Шанування Сонця — Ярили». Такий же зміст терміна «культура» вкладав і М. К. Реріх [10], визначаючи культуру як шанування Світла.

Узагальнюючи різні ракурси поглядів на культуру, можна сформулювати фундаментальний концепт культури як визнання сонячного світла, як джерела життя і його вічності. У цьому разі артефакт культури є природним наслідком феномена людини, як частини природи, фактора еволюційного переходу біосфери в ноосферу, і вирішує протиріччя «двох культур».

Крім того, фундаментальне визначення культури однозначно виводить його семантику на духовно-енергетичні основи споконвічної культури, а від неї — на відповідні енергоінформаційні й функціональні підстави культурології. На основі визначення концепту «культура» можна сформулювати певні висновки.

По-перше, концепт культури належить до фундаментальних категорій.

По-друге, зачинателі й законодавці культури — наші пращури, а греки — їх «заочні» учні. Вони почали «обробляти» культуру, точніше переробляти її з духовно-енергетичного на раціоналістичний лад.

По-третє, щоб визнати це, слід мати почуття патріотизму, який нині актуальний, оскільки є мобілізаційним ресурсом виживання в умовах обмежень на інші ресурси.

У проблемі взаємозв'язку системи «природа — людина — суспільство» культура, що є однією з ланок енергоінформаційних процесів Космосу в цілому, постає як принцип додатковості, який, за певних умов, може забезпечити виживання людського суспільства. Інформатизація суспільства функціонально є культурологічною проблемою й у рамках культурології (культурологічної концепції інформаційного суспільства) слід шукати питання її вирішення. Філософське осмислення цього явища (процесу, відно-

син) означає процес переходу від одиничного до загального, котре виявило певні проблеми, що є темою подальших досліджень.

Список літератури

1. Абдеев Р. Ф. Философия информационной цивилизации / Р. Ф. Абдеев. — М. : ВЛАДОС, 1994. — С. 30.
2. Бугаев А. Ф. Введение в единую теорию мира. Основы экстрасенсорики. Саморегулируемая эволюция человека — путь воина К. Кастанеды / А. Ф. Бугаев. — М. : Белые альвы, 1998. — С. 54.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. — М. : Айрис-пресс : Рольф, 2002. — 573 с.
4. Гуревич П. С. Культурология : учеб. для вузов / П. С. Гуревич. — М. : Проект, 2003. — С. 68.
5. Елгина Л. С. Фундаментализация образования: смысл и основные Принципы / Л. С. Елгина // Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия: Материалы Третьего Российского Философского конгресса. — Ростов-на-Дону, 2002. — Т. 1. — С. 373.
6. Казначеев В. П. Русский космизм, или Путь к выживанию / В. П. Казначеев // Природа и человек, 1995. — № 9. — С. 12–16.
7. Каширин В. И. Философия планетарного самосознания (Идеи В. И. Вернадского и современная теория циклов) / В. И. Каширин // Материалы Второй Международной конференции «Циклические процессы в природе и обществе». Выпуск второй. — Ставрополь, 1994. — С. 97–101.
8. Межуев В. М. Классическая модель культуры: проблемы культуры и философии Нового времени / В. М. Межуев // Культура: теория и проблемы. — М., 1995. — С. 51.
9. Розин В. М. Культурология: Учебник / В. М. Розин. — М. : ИНФРА-М, ФОРУМ, 2002. — С. 41.
10. Святохина Г. Б. Культура в философии Н. К. Рериха / Г. Б. Святохина // Рационализм и культура на пороге третьего тысячелетия: Материалы Третьего Российского Философского конгресса. — Ростов-на-Дону, 2002. — Т. 2. — С. 198.
11. Эшби У. Р. Принципы самоорганизации / У. Р. Эшби // Сб. Принципы самоорганизации. Пер. с англ. — М. : Мир, 1966. — С. 314.
12. Флиер А. Я. Культурология для культурологов: Учебное пособие для магистрантов и аспирантов, докторантов и соискателей, а также преподавателей культурологи / А. Я. Флиер. — М. : Академический Проспект; Екатеринбург: Деловая книга, 2002. — С. 13.
13. White Leslie A. Diffusion vs. Evolution: an Anti-Evolutionist Fallacy // American Anthropologist, 1945. no. 47. P. 346.

Надійшла до редколегії 08.11.2011 р.